

Joanna Dziekońska

<https://orcid.org/0000-0001-8294-4598>

email: joanna.dziekonska@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie

Z trzepaka na TikToka – czyli na tropach nowych przestrzeni dzieciństwa. Doniesienie z badań fokusowych

From a Carpet Hanger to TikTok – on the Trail of New Childhood Spaces. Focus Research Report

KEYWORDS ABSTRACT

children, childhood,
the Internet, TikTok,
network backyards,
new childhood
spaces

The article presents a report from the research conducted to reveal the specific aspects of children's experiences related to functioning in the TikTok web application. The specific features and growing popularity of TikTok among children is as surprising for many adults as the phenomenon of carpet hangers (the symbol of pre-digital childhood in Poland) for the modern generation of children. The research was prepared within a qualitative strategy. Children aged 8–10 took part in focus group interviews. The thematic analysis showed that children have turned TikTok into a new informal e-playground. They participate in the TikTok community and create it. Children's activity in this place fulfills the need to be with others, to create something together, but also the need for quick interaction, fun and entertainment. Children try to develop their interests and draw some inspirations to create their own "trends". They do not live in a vacuum, but, as in offline life, they absorb what they watch and participate in. Functioning in the application is also a kind of resistance, as it is against the will of representatives of the adult world. However, discovering forbidden places or even undertaking risky social practices seems to be one of the distinctive features of childhood, regardless of the times in which it is fulfilled.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

dzieci, dzieciństwo, Internet, TikTok, sieciowe podwórko, nowe przestrzenie dzieciństwa

W artykule przedstawiono doniesienie z badań, których celem było poznanie specyfiki doświadczeń dzieci związanych z funkcjonowaniem w aplikacji internetowej TikTok. Jej osobliwa specyfika i rosnąca popularność wśród dzieci jest dla wielu przedstawicieli pokolenia dorosłych równie zaskakująca, jak fenomen trzepaków (symbolizujących w Polsce dzieciństwo przedcyfrowe) dla pokolenia współczesnych dzieci. Badania przygotowano w strategii jakościowej. Przeprowadzono zogniskowane wywiady grupowe z udziałem dzieci w wieku 8–10 lat. Analiza tematyczna pozwoliła ukazać, że dzieci uczyniły z TikToka nowe niesformalizowane e-podwórko dziecięce. Dzieci partycypują w tiktokowej wspólnocie i tworzą ją. Aktywność w tym miejscu realizuje ich potrzebę bycia razem z innymi, tworzenia czegoś wspólnie, ale też potrzebę szybkiej interakcji, zabawy i rozrywki. Dzieci rozwijają tu swoje pasje, czerpią inspiracje do kreowania własnych „trendów”. Nie żyją w próżni, ale podobnie jak w życiu offline chłoną to, co obserwują i w czym uczestniczą. Funkcjonowanie w aplikacji jest także stawianiem oporu dorosłym, ponieważ bycie w tym miejscu odbywa się – jak wynika z badań – wbrew woli przedstawicieli dorosłego świata. Odkrywanie miejsc zakazanych czy nawet podejmowanie ryzykownych praktyk społecznych wydaje się jednak stanowić jedną z dystynktywnych cech dzieciństwa bez względu na czasy, w których się ono realizuje.

Wprowadzenie

Dzieciństwo to kategoria nacechowana wieloznacznością i kontekstualnością, która wzbudza zainteresowanie przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Jest konstituowane przez procesy społeczne i osadzone w kulturowo wartościowanych przestrzeniach. Poznawanie dzieciństwa wiąże się więc z eksploracją owych przestrzeni, które składają się na „wielowymiarowy pejzaż” tego okresu (Zwiernik, 2015, s. 13). Przestrzenie dzieciństwa zmieniają się, podobnie jak zmieniają się same dzieci i światy, w których żyją. Warto odnieść się choćby do przeobrażeń, jakie zaszły w obszarze najbardziej charakterystycznej przestrzeni dzieciństwa, jaką jest podwórko. Podwórko dziecięce w tradycyjnym rozumieniu przyjmuje postać przestrzeni publicznych, które są wydzielone i przygotowane przez dorosłych do zabawy dzieci (np. place zabaw). Mogą również przybierać formę terenów „niesformalizowanych”, tzn. takich, które ze względu na lokalizację i architekturę stały się miejscem spontanicznych spotkań dzieci. Takim przykładem mogą być „podwórka-studnie”, czyli niewielkie tereny otoczone murami kamienic, w których centrum umiejscowione są trzepaki (Zwiernik, 2009, s. 412). Wspomniane trzepaki okrzyknięte zostały w Polsce symbolem „dawnego”

dzieciństwa i to z nimi utożsamiane są często spotkania rówieśnicze w erze przedcyfrowej. Stwarzały one bowiem doskonale przestrzenie do tego, by we wspólnocie zabawy i swobodnego doświadczania, wolnego od kurateli dorosłych, podejmować praktyki kulturowe i wytwarzać różnego rodzaju artefakty (Corsaro, 2015, s. 148).

Specyfika tradycyjnych podwórek dziecięcych nadal jest przedmiotem naukowego opisu, mimo że forma tych miejsc na przestrzeni lat uległa przeobrażeniom, a niektóre z nich są już tylko relikdami przeszłości (por. Zwiernik, 2020; Janik, 2021; Siwicki, 2021). Wiele z tych miejsc opustoszało i na próżno szukać w nich śladów dziecięcej aktywności. Wydaje się, że dzieci przeniosły się dziś na podwórka sieciowe i to na nich tworzą dziś nowe oblicze kultury dziecięcej (Dziekońska, 2020). E-podwórka współczesnych dzieci są tu postrzegane, przez analogię do podwórek z trzepakami, jako sieciowe miejsca spotkań, interakcji i zabaw dziecięcych. Są to inne miejsca, ponieważ inna jest przestrzeń, w której powstają, ale równie potrzebne do tworzenia światów dziecięcych i zaspokajania potrzeb, jak te istniejące w erze przedcyfrowej. Jednym z nich, na którym dzieci chętnie bywają w ostatnim czasie, jest TikTok. W artykule skoncentrowałam się więc na poznaniu specyfiki doświadczeń dzieci związanych z funkcjonowaniem w nowej przestrzeni dzieciństwa, jaką jest mobilna aplikacja internetowa TikTok. Jej osobliwa specyfika i rosnąca popularność wśród dzieci jest dla wielu przedstawicieli pokolenia dorosłych równie zaskakująca, jak fenomen trzepaków dla pokolenia współczesnych dzieci.

Metody i narzędzia badawcze

Badania zostały przeprowadzone w strategii jakościowej, a ich teoretyczne ramy utworzyła perspektywa *childhood studies*, czyli interdyscyplinarna teoria pozwalająca na całościowe rozumienie dziecka i dzieciństwa (por. Lenzer, 2002; Qvortrup i in., 2009; Szymborska, 2016). Kierując się założeniem, że to dzieci są najlepszym źródłem wiedzy o własnym dzieciństwie (Corsaro, 2015), w badaniach przyjąłam pozycję badacza, który poznaje nowe i fascynujące przestrzenie dzieciństwa, nie ocenia, a raczej wsłuchuje się w głosy dzieci – aktywnych podmiotów życia społecznego, w tym współuczestników życia online. Moim celem badawczym było poznanie specyfiki doświadczeń dzieci związanych z funkcjonowaniem w aplikacji TikTok. W jego ramach skoncentrowałam się na realizacji dwóch problemów badawczych: Jakie aktywności podejmują dzieci w aplikacji TikTok? Jakie cechy sieciowego podwórka przejawia aplikacja TikTok?

W badaniu wzięły udział dzieci w wieku od 8 do 10 lat. Dobór próby badawczej miał charakter nielosowy, celowy i odbył się za pośrednictwem dyrekcji szkół, które wykazały otwartość i zainteresowanie tematyką badań. Zgodę na przeprowadzenie

badania w placówce wyraziły dyrekcje trzech publicznych szkół podstawowych (jedna wiejska i dwie miejskie) w województwach mazowieckim i warmińsko-mazurskim. O zgodę na udział dzieci w badaniu zostali również poproszeni opiekunowie prawni dzieci oraz same dzieci. W konsekwencji w badaniu wzięło udział dziewiętnaścioro dzieci (siedmiu chłopców oraz dwanaście dziewczynek).

Badania odbyły w okresie listopad 2022 – styczeń 2023 r. Metodą gromadzenia danych były zogniskowane wywiady grupowe, które przeprowadziłam z wykorzystaniem planu wywiadu. Narzędzie badawcze składało się z otwartych pytań szczegółowych, choć zadawane pytania wynikały również z wcześniejszych odpowiedzi dzieci. Wywiady fokusowe pozwoliły na zainicjowanie luźnego stylu rozmowy z dziećmi, co zachęciło je do aktywnego wyrażania myśli (Kvale, 2011, s. 126). Grupowa dyskusja wyzwoliła takie dziecięce narracje, które najpewniej nie wybrzmiałyby podczas indywidualnych rozmów. Istotne było również wzajemne oddziaływanie uczestników na siebie podczas udzielania odpowiedzi, uzupełnianie i konfrontowanie swoich wypowiedzi (Kubinowski, 2011, s. 212–213). Wywiady odbyły się w czterech grupach dzieci (trzy grupy czteroosobowe i jedna grupa siedmioosobowa) na terenach szkół, do których uczęszczały dzieci. Każdy z nich trwał około 45 minut. Kierując się zasadą kontekstualności (por. Ciechowska, 2017, s. 120), badania zostały zorganizowane w taki sposób, by dzieci z poszczególnych grup były uczniami tych samych klas, a miejsca naszych rozmów były dzieciom znane (klasy szkolne).

Zgromadzony materiał badawczy został poddany analizie tematycznej (*thematic analysis*). Metoda ta dobrze koresponduje z badaniami fokusowymi, ponieważ pozwala ukazać sposób myślenia badanych jako pewnej całości w kontekście społeczno-kulturowym, bez konieczności koncentrowania się na indywidualnych doświadczeniach. Według Virginii Braun i Victorii Clarke badacz w analizie tematycznej jest zanurzony w proces analizy danych i nie tylko rozwija wątki, ale również siebie, poszukując różnych znaczeń nadawanych przez badanych procesom zachodzącym w otaczającej ich rzeczywistości (Braun i Clarke, 2022). Podczas analizy tematycznej postępowalam zgodnie z sześćoetapową ramą analityczną zaproponowaną przez badaczki. Po zapoznaniu się ze zbiorem zgromadzonych danych (1), przeprowadziłam ich kodowanie (2), by następnie dokonać wstępnego generowania tematów (3). W dalszej kolejności wykonałam przegląd tematów (4), a w kolejnym kroku – po ich dopracowaniu – zdefiniowałam i nazwałam tematy (5). Ramę analityczną zamknęłam, przygotowując raport końcowy (6) (Braun i Clarke, 2006). Jego fragmenty znajdują się w dalszej części artykułu.

Dzieci i ich nowe podwórko TikTok – doniesienie z badań

Podczas kodowania indukcyjnego w toku wielokrotnego zanurzania się w materiał badawczy wyłoniło się sześć dominujących tematów, które reprezentowały pewne zestawy danych. W ramach tematów uchwycone zostały istotne kwestie odnoszące się do celu badawczego, jak i samych problemów badawczych. Tematy i ich opisy prezentuję poniżej. W cytowanych wypowiedziach imiona badanych zostały zastąpione symbolami, a w treści wypowiedzi przywoływane imiona zastępowałam innymi.

Bycie tak po prostu

Wszystkie dzieci, z którymi rozmawiałam, znały aplikację TikTok, wiedziały, czym się charakteryzuje oraz jakie aktywności można w niej podejmować. Wiele osób wskazało, że regularnie korzysta z niej, ogląda filmiki lub relacje na żywo, które je interesują, np. ze zwierzętami, tańcami, gimnastyką, eksperymentami, ogrodnictwem czy o tematyce rolniczej, a nawet filmiki mające wywołać strach. Podczas rozmów z dziećmi wybrzmiało wyraźnie, że funkcjonowanie w aplikacji jest dla nich zupełnie naturalne. Dzieci pojawiają się w niej, przeglądają nowe treści: *Najczęściej jak wchodzę na TikToka, to po prostu przewijam sobie filmiki i np. podobnie jak Krysia, jak jakaś piosenka mi wpadnie w ucho, to ją dodaję do ulubionych* (Dz16). Czasami śledzą losy opublikowanych przez siebie wytworów, czytając komentarze i oglądając reakcje innych użytkowników. Dzieci wchodzi do aplikacji bez szczególnego umawiania się. Podobnie jak dawniej dzieci schodziły się na tradycyjnych podwórkach po szkole, tak teraz dzieci, po odrobieniu lekcji, włączają TikToka i spędzają tu czas wolny. To ich sposób na odpoczynek, relaks i pokonywanie nudy.

Przyjemność z korzystania

Dzieci czerpią przyjemność z bycia w aplikacji TikTok. Bardzo żywo i z dużym entuzjazmem reagowały na moje pytania o ich aktywność w tym miejscu. Miały wiele do powiedzenia na temat aplikacji, wręcz wchodziły sobie w słowo, byle zabrać głos w dyskusji. Aplikacja TikTok znajduje się w grupie najczęściej odwiedzanych przez nie, ponieważ jest prosta, zawiera krótkie i zabawne treści, które stanowią odpowiedź na ich dziecięce pasje i zainteresowania. Dzieci podkreślają, że czują się tu wręcz: *Luk-susowo, bo nikt nie przeszkadza* (Ch3). Radość wypływa również z faktu partycypowania we wspólnej przestrzeni i tworzenia własnych treści, np. w postaci filmików z codziennego życia: *Bardzo lubię to robić, kiedy można takie nakładki stosować, nagrywać i zapisywać w prywatnych. Potem oglądam sobie takie chwile, np. kiedy byłam u Marty w domu i myślę sobie: „Ale to fajne! Muszę jeszcze raz to powtórzyć, tylko że już w takiej wersji, w jakiej jestem teraz”* (Dz14). Co ciekawe, dzieci podkreślają świadomie, że

tworzą treści wbrew regulaminowi aplikacji, ponieważ nie ukończyły jeszcze 13. roku życia. Odczytuję to jako rodzaj uwalniania się z krępujących ograniczeń dorosłych, ale też jako chęć dorównywania starszym, bycia jak dorośli. Tego typu zachowania nieodzownie wpisują się w okres dzieciństwa i mogą stanowić przykład radzenia sobie z ograniczeniami „dorosłego” świata.

Aktywne uczestnictwo

Część dzieci, które deklarowały posiadanie konta w aplikacji, dzieliła się doświadczeniami w tworzeniu artefaktów, najczęściej w postaci filmików. Opowiadały, że lubią inspirować się tym, co publikują inni, by następnie kreować własne wytwory: *Na TikToku mam swoje konto i kilku obserwujących. Tam są też filmiki z jakimiś trendami tanecznymi, też tam dzielą się swoimi pasjami, i różne. Ja też tworzę swoje trendy taneczne... – A jak to robisz? Opowiesz?* (badacz) – *No po prostu się ustawia telefon, kilka sekund, żeby się przygotować i z inspiracji od innych się tańczy* (Dz7). Ciekawym przykładem doświadczeń było przenoszenie aktywności z TikToka do świata offline. Dotyczyło to np. gotowania: *Czasem na TikToku wyświetlają mi się przepisy i właśnie zrobiłam chyba 6 przepisów z TikToka na sylwestra i każdemu smakowało. A jak powiedziałam, że robiłam te przepisy z TikToka, to każdy powiedział, że takie dobre, a z takiej beznadziejnej aplikacji* (Dz16). Dzieci przyznawały jednak, że nagrywanie filmików wiąże się z ewentualnością zablokowania konta przez administratorów, więc unikały na filmikach pokazywania swojej twarzy lub nagrane filmy zapisywały w prywatnych archiwach aplikacji i dzieliły się nimi tylko ze znajomymi.

Wspólnota zabawy

W wypowiedziach dzieci mocno wybrzmiał temat wspólnoty i chęci bycia razem. Społecznościowy wymiar TikToka wydaje się realizować tę potrzebę dzieci, która wpisana jest nieodzownie w ich naturalny rozwój. Dzieci lubią aplikację, ponieważ spotykają w niej innych, różnych ludzi, których produkcje są dla nich inspirujące. W wypowiedziach wspominały czasem, że konto w aplikacji dzieli z kolegą lub koleżanką i wspólnie nagrywają treści: *Z kolegą w tym roku nagrywaliśmy koszenie kuku rydzy. Piosenkę dodaliśmy, żeby się fajnie ciągnęło, żeby to było takie wsłuchiwanie. No i dwa tysiące lajków pod jednym Tiktokiem wpadło* (Ch4). Co ciekawe, dzieci aplikację postrzegały przez pryzmat zabawy i rozrywki, stąd też wyrażały niezadowolenie, kiedy do tiktokowej wspólnoty dołączyli dorośli: *Widziałam sporo takich filmików, na których nawet starsi ludzie nagrywają te TikToki. Według mnie to jest złe. Starsi ludzie to powinni siedzieć na kanapie i sobie pić herbatkę ciepłą, a nie jakieś tańce [...]. Dużo takich ludzi znam i ich mamy nagrywają takie nieestosowne TikToki i te dzieci aż nawet płaczą, że ich mama takie filmiki nagrywa* (Dz2).

Popularność i sława

Dzieci podkreślały, że w aplikacji TikTok dla aktywnych użytkowników ważna jest rozpoznawalność. Imponowało to dzieciom i często podkreślały, że dzięki dużej liczbie obserwujących: *Można być popularnym tiktokerem i wtedy można dostać pieniądze i jest sława* (Ch3). Podczas rozmowy potrafiły wskazać wielu znanych w sieci twórców: *Julia Żugaj, Czajnik, MrBeast, Wersow, Monika Kociotek, Genzie, TeamX, Ekipa, Natsu World, Charli D'Amelio, Lexy Chaplin* (Dz18). Wymienione osoby i grupy to głównie młodzi ludzie, których aktywność w sieci na co dzień obserwuje po kilka milionów osób. Dzieci przyznawały, że lubią oglądać ich filmiki, wiedzą wiele na temat ich życia, ale wyrażały się też krytycznie o ich aktywności w sieci: *Jakoś nie biorę z nich przykładu, bo potrafią zrobić naprawdę głupie rzeczy* (Dz15). Jako przykłady nieodpowiednich zachowań praktykowanych przez tiktokerów wskazywały np. nagrywanie filmików do hejtowania czy podejmowanie niebezpiecznych wyzwań (*Internet challenge*).

Szkoła życia

Na TikToku, podobnie jak na tradycyjnym podwórku, zdarzają się niewłaściwe praktyki społeczne. Dawniej było to obrażanie, zaczepki słowne czy wręcz przemoc fizyczna. Dziś przyjęło to postać hejtu. Dzieci dzieliły się swoimi przemyśleniami związanymi z nieprzyjemnymi komentarzami w sieci, choć zazwyczaj wskazywały, że one ich bezpośrednio nie doświadczyły. Przywoływały zasłyszane lub zaobserwowane przykłady. Moją uwagę zwróciło to, że dzieci nie odczuwały lęku przed hejtowaniem, ponieważ – jak mówiły – nie prowokują i nie zaczepiają innych negatywnymi komentarzami: *Wchodzę w komentarze czasem, by zobaczyć, co tam jest. No i widzę takie jakieś... dramy, tak mówiąc, takim językiem. No i ja wolę się w to nie wtrącać, żeby później nie mieć przez to problemów* (Dz15). Jednoznacznie opowiadały się za tym, że obrażanie w sieci jest negatywne i nie powinno mieć miejsca, szczególnie w przypadku dzieci: *Widziałam taką dziewczynkę, która miała siedem czy osiem lat i ona nagrała taki swój taniec, i napisała, że to jest filmik do hejtowania. Ja też nie chcę hejtować tej dziewczynki, ale nie powinna robić takiego filmu, bo to psychicznie wpływa na tę dziewczynkę* (Dz8). Dobrym sposobem, zdaniem dzieci, jest blokowanie osób, które dopuszczają się hejtu w sieci.

Wyniki analizy i podsumowanie

Aplikacja TikTok w ciągu niespełna czterech lat została pobrana na urządzenia mobilne ponad 2 miliardy razy. Dziś najprawdopodobniej korzysta z niej niemal co czwarty mieszkaniec Ziemi (Schellewald, 2021, s. 1437). Wśród nich są dzieci, które

uczyniły sobie z TikToka nowe e-podwórko. Jest to „niesformalizowane” podwórko, ponieważ nie zostało stworzone z myślą o nich, podobnie jak dawniej „podwórka-studnie”. W głosach dzieci na temat ich aktywności w aplikacji wybrzmiewa poczucie sprawczości i podmiotowości, ponieważ dzieci partycypują w tiktokowej wspólnotce i tworzą ją. Aktywność w tym miejscu realizuje ich potrzebę bycia razem z innymi, tworzenia czegoś wspólnie, ale też potrzebę szybkiej interakcji, zabawy i rozrywki. Dzieci rozwijają tu swoje pasje, czerpią inspiracje do kreowania własnych „trendów”. Nie żyją w próżni, ale podobnie jak w życiu offline chłoną to, czego doświadczają i w czym uczestniczą. Podlegają modom, powielają obserwowane zachowania i inspirowane się „idolami”. Funkcjonowanie w aplikacji to także stawianie oporu wobec dorosłych, ponieważ bycie dzieci w tym miejscu spotyka się z negatywnymi ocenami rodziców, którzy – jak wynika z wypowiedzi badanych – często nie zgadzają się na korzystanie przez ich dzieci z TikToka. Odkrywanie miejsc zakazanych czy nawet podejmowanie ryzykownych praktyk społecznych wydaje się jednak stanowić jedną z dystyngtywnych cech dzieciństwa, bez względu na czasy, w których się realizuje.

Rozważania na temat doświadczeń dzieci gromadzonych na e-podwórku TikToka stanowią głos w dyskusji na temat obrazu współczesnego dzieciństwa, a zaprezentowana analiza jest jedną z możliwych interpretacji zjawiska dotyczącego funkcjonowania dzieci w tym miejscu sieciowym. Podczas odkrywania przestrzeni dzieciństwa badacze wprowadzają bowiem do analiz własne przekonania dotyczące tego, kim jest dziecko, czym jest dzieciństwo, oraz tworzą teorie i konceptualizacje z perspektywy uprawianej dyscypliny (Siwicki, 2021, s. 14). Przekonania wyrastają często z osobistego doświadczenia dzieciństwa przez dorosłych, zapisanego w ich pamięci w postaci wspomnień z tego okresu. Nierzadko opierają się na porównywaniu obrazu własnego dzieciństwa z obrazami dzieciństwa współczesnych dzieci, w efekcie czego można się spotkać z tezami o dzieciństwie uboższym w doświadczenia czy też zagrożonym przez technologię (Postman, 2011; Rixon i in., 2019; Spitzer, 2021). Uwolnienie się z tych ograniczeń stwarza szansę na wzniesienie się ponad poziom oceniania relacji media-dziecko i dotarcie do fascynujących obszarów dziecięcej hybrydowej codzienności. Wymaga to od badaczy współczesnego dzieciństwa czujności badawczej i ciągłego aktualizowania wiedzy na temat funkcjonowania dzieci, również w Internecie. Ważna wydaje się otwarta postawa, podążanie za dziećmi i przyglądanie się ich aktywnościom bez dydaktycznego moralizowania i pozbawiania funkcjonowania dzieci w Internecie szerszej perspektywy. Analizy i wnioski, powstałe w toku eksplorowania przestrzeni dziecięcych, przybliżają do głębszego poznania dzieci, jak też mogą okazać się cenne podczas projektowania przestrzeni dla dzieci, na przykład w obszarze edukacji. Tworzenie oferty edukacyjnej na miarę nadchodzących czasów czy kształcenie nauczycieli bez aktualnej wiedzy o dziecku i jego codzienności może stwarzać ryzyko budowania edukacji iluzyjnej i oderwanej od rzeczywistości.

Bibliografia

- Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Braun, V. i Clarke, V. (2022). *Thematic analysis. A practical guide*. SAGE.
- Ciechowska, M. (2017). Badania fokusowe. W: M. Ciechowska i M. Szymańska (red.), *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych. Cz. 1* (s. 101–163). Akademia Ignatianum w Krakowie i Wydawnictwo WAM.
- Corsaro, W.A. (2015). *The sociology of childhood*. SAGE.
- Dziekońska, J. (2020). *Kultura dziecięca w internecie. Studium netnograficzne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Janik, A. (2021). *Podwórkowe przestrzenie i miejsca zabaw. Studium pedagogiczno-kulturowe*. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kubinowski, D. (2011). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kvale, S. (2011). *Prowadzenie wywiadów* (A. Dziuban, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lenzer G. (2002). Children's studies and the human rights of children: toward an unified approach. W: K. Alaimo, B. Klug (red.), *Children as equals: Exploring the rights of the child* (s. 207–225). University Press of America.
- Postman, N. (2011). *The disappearance of childhood*. Knopf Doubleday Publishing Group.
- Qvortrup, J., Corsaro, W.A. i Honig, M.-S. (2009). *The Palgrave handbook of childhood studies*. Palgrave Macmillan.
- Rixon, A., Lomax, H. i O'Dell, L. (2019). Childhoods past and present: Anxiety and idyll in reminiscences of childhood outdoor play and contemporary parenting practices. *Children's Geographies*, 5(17), 618–629. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1605047>
- Schellewald, A. (2021). Communicative forms on TikTok: Perspectives from digital ethnography. *International Journal of Communication*, 15, 1437–1457. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/16414>
- Siwicki, M. (2021), *Nowe podwórka współczesnego dzieciństwa*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Spitzer, M. (2021). *Epidemia smartfonów. Czy jest zagrożeniem dla zdrowia, edukacji i społeczeństwa?* (M. Guzowska, tłum.). Wydawnictwo Dobra Literatura.
- Szymborska, K. (2016). Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem. *Teksty Drugie*, 1, 189–205. <https://doi.org/10.18318/td.2016.1.12>
- Zwiernik, J. (2009). Dziecięca codzienność w przestrzeni podwórka. W: D. Klus-Stańska i M. Szczepka-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania* (s. 401–420). Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Zwiernik, J. (2015). Przestrzenie i miejsca w krajobrazie dzieciństwa. W: T. Sadoń-Osowiecka (red.), *Miejsce, przestrzeń, krajobraz: edukacyjne znaki* (s. 13–38). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Zwiernik, J. (2020). Plac zabaw jako miejsce dla dzieci vs. miejsce dzieci. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 3(50), 32–42. <https://doi.org/10.26881/pwe.2020.50.03>